

İBNU'D-DÂİ' VE ARAP DİLİNE KATKILARI*

Abdullah HACİBEKİROĞLU**

Öz

Arap dilinde, gramer kurallarının tespitinde hadislerle istişhad konusu, İbnu'd-Dâi'e kadar çok fazla tartışma konusu edilmemiştir. O ve öğrencisi Ebû Hayyân el-Endelüsî hadislerin, lafzen değil de mana ile rivayet edildiği gerekçesiyle dilde delil olamayacağını savunmuşlardır. Hicri VII. asır Endülüs nahvinde illet ve kıyas meselelerine itibar edilmemesi dikkat çeken önemli bir gelişme olmuştur. İbnu'd-Dâi' ve öğrencisi Ebû Hayyân el-Endelüsî gibi nahivciler de bu minvalde ilerlemişlerdir. Bu asır nahivcileri, nahvi kolaylaştırmak amacıyla başta Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'i olmak üzere pek çok doğru nahivcinin eserlerine şerh ve ta'likler yazmışlardır. Bu bağlamda İbnu'd-Dâi' Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını ve ez-Zeccâcî'nin *el-Cumel*'ini şerh etmiştir. Bu çalışmada İbnu'd-Dâi'in kısa biyografisi ve eserlerine yer verilerek nahiv ilmiyle ilgili bazı özgün düşünceleri ortaya konmuştur. Son tahlilde Arap dili hakkındaki tespit ve katkıları belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbnu'd-Dâi', Nahiv, Hadisle İstishâd, İlet, Kıyas, Endülüs.

Ibnu'd-Dai And His Contributions To Arabic Language

Abstract

In the Arabic language, the issue of istishhad in hadiths in the determination of grammatical rules has not been discussed as much as Ibnu'd-Dai. He and his student Abu Hayyan al-Andalusi argued that it cannot be accepted as evidence because the hadiths are not reported as they were from the mouth of the Prophet. The fact that illah and qiyas affairs are not respected has been a remarkable development in the seventh century's Andalusia nahiv. Ibnu'd-Dai and his student Abu Hayyan al-Andalusi have also advanced in this area. Scholars in this century wrote commentaries and comments for old linguist's works especially *al-Kitab* of Sibeweyh to facilitate grammar. In this

* Bu çalışma, "Endülüs Dilcilerinden İbnu'd-Dâi' ve Arap Diline Katkıları" başlığıyla Uluslararası Siyasi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresinde (ICPESS) sözlü olarak sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, ahacibekiroglu@ybu.edu.tr

context, Ibnu'd-Dai' commented *al-Kitab* of Sibeweyh and ez-Zajjaci's *al-Jumel*. In this study, some linguistic thoughts were revealed by taking a short biography and works of Ibnu'd-Dai. In the final analysis, attempts have been made to determine the determinations and contributions of the Arabic language.

Key Words: Ibnu'd-Dai, Grammar, Istishhad with hadith, Illah, Qiyas, Andalusia.

Giriş

Endülüs'ün fethinden sonra doğu İslam dünyasından bu bölgeye yoğun bir göç yaşanmıştır. Endülüs'e göç eden âlimler doğudaki ilim merkezleriyle irtibatlarını devam ettirip zaman zaman doğuya seyahat etmişlerdir. Doğulu âlimler de çeşitli vesilelerle Endülüs'e gitmişlerdir. Bu etkileşim doğudaki ilimlerin Endülüs'e aktarılmasını sağlamıştır. Bu ilimler arasında nahiv ve lugat ilimleri de önemli bir yere sahiptir.¹ Endülüs'te nahiv, başlangıçta bu ilme ait furû meselelerin açığa kavuşturulması şeklinde kendini göstermiştir. Daha sonra hem doğudan getirilen nahiv kitaplarının hem de Endülüs'e yerleşmiş doğulu nahivcilerin etkisiyle furû meseleler aşılarak küllî meselelere geçilmiştir.²

Endülüs nahvinde Sibeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb*'ı başta olmak üzere birkaç doğulu dilcinin gramer kitaplarının büyük etkisi olmuştur. Bu etki, nahiv alanında çalışma yapan dilcilerin pek çoğunun onu ders halkalarında okutması, üzerine şerh ve ta'likler yazması şeklinde kendini göstermiştir. *el-Kitâb*'ın tabiri caizse Ebû't-Tayyib el-Lugavî'nin (ö. 351/987) ifadesiyle adeta "Kur'ânu'n-Nahv"³ ifadesini karşılayacak şekilde revaç bulunduğunu görmekteyiz. Bu durum da gösteriyor ki *el-Kitâb* sadece doğuda değil, batıda da dilcilerin ilgisine mazhar olmuş ve gramerde başvurulan, okutulan bir kaynak hüviyetini almıştır. Müellifimiz Ibnu'd-Dâi' (ö. 680/1281) de *el-Kitâb* üzerine yoğunlaşmış bu esere şerh ve ta'lik yazmıştır.

Endülüs'te yetişmiş önemli dilcilerden biri olan Ibnu'd-Dâi' özellikle nahiv ve nahiv usûlü alanındaki fikirleriyle ön plana çıkmaktadır. Onun nahiv usûlü alanında hadisle iştişhada karşı çıkması, illet, âmil vs. kabul etmemesi ve nahiv ilminin tekellüflü konulardan arındırılarak kolaylaştırılması yönündeki fikir ve çalışmaları Ibnu'd-Dâi' özgün ve orijinal kılmaktadır.

¹ Abdulkadir Rahim el-Heytî, *Hasâisu Mezhebi'l-Endelusi'n-Nahvî Hilâle'l-Karni's-Sâbi' el-Hicrî*, Câmiatu Kâryûnus Yayınları, 2. Baskı, Bingazi, 1993, s. 35-36.

² Heytî, *Hasâisu Mezhebi'l-Endelusi'n-Nahvî Hilâle'l-Karni's-Sâbi' el-Hicrî*, s. 36.

³ Mahmûd Fehmî Hicâzî, *Ususu 'ilmi'l-lugati'l-'Arabiyye*, Dâru's-Sekâfe li't-Tiba'a ve'n-Neşr, Kahire, 2003, s. 59.

1. Hayatı, Eserleri ve İlmî Yetkinliği

1.1 Hayatı

İbnu'd-Dâi' lakabıyla meşhur Ali b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Kütâmî el-İşbîlî'nin künyesi Ebu'l-Hasen⁴ olup hicrî VII. asırda Endülüs'te yetişmiştir.⁵ 614/1217 yılında İşbîliye'de doğan İbnu'd-Dâi'in ailesi aslen Mağrib ülkelerinde yaşayan ve Berber bir kabile olan Kûtâme kabilesine dayanmaktadır.⁶ İbnu'd-Dâi' hicrî 680/1281 yılında Gırnata'da vefat etmiştir.⁷

Arapça, kelâm, mantık, fıkıh ve dil alanlarında eğitim gören İbnu'd-Dâi'⁸ nahiv ilminde meşhur olmuştur. Zamanının önemli Arapça âlimlerinden olan İbnu'd-Dâi', Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı hakkında daha önce bahsedilmemiş önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. İbnu'd-Dâi', başta Sîbeveyhi olmak üzere el-Fârisî (ö. 377/987) ve ez-Zeccâcî (ö. 337/949) gibi dilcilerden etkilenmiştir. İbnu't-Tarâve (ö. 528/1134) ve el-Batalyevsî (ö. 521/1127) gibi âlimlere karşı Sîbeveyhi, el-Fârisî ve ez-Zeccâcî'yi savunarak onların itirazlarına cevap vermiştir.⁹

1.2. Hocaları

İbnu'd-Dâi'in yaşadığı hicri VII. yüzyıl ilmî faaliyetlerin oldukça yoğun olduğu ve Arap dil ilimlerinde de ciddi hizmetlerin yapıldığı bir yüzyıldır.¹⁰ İlmî çalışmaların mesafe katetmesi elbetteki yetişmiş insan gücüyle yakından irtibatlıdır. Bu bağlamda İbnu'd-Dâi' kendi döneminde yetişmiş pek çok hocadan ders almıştır. Arap dili ilimlerini özellikle de nahvi Ebû Ali eş-Şelebîn (ö. 645/1247), Ebû Zekeriyâ zi'n-Nûn (ö. 630/1233) ve İbn Sehl el-Vezîr'den almıştır. Ebû Âmir Yahya b. Rebî' (ö. 630/1233), Ebu'l-Ferec b. Fâhir (ö.

⁴ Celâluddin Abdurrahman es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Fikr, 2. Baskı, 1399/1979, c. II, s. 204; Heytî, *Hasâisu Mezhebi'l-Endelusi'n-Nahvi Hilâle'l-Karni's-Sâbi' el-Hicrî*, s. 264.

⁵ İbn Harûf el-İşbîlî (ö. 609/1212), Ebû Ali eş-Şelebîn (ö. 645/1247), İbn Hişâm el-Hadrâvî (ö. 646/1248), İbn 'Uşûr (ö. 669/1270), İbn Mâlik (ö. 672/1274), Ebû İshâk İbnu'l-Hâc (ö. 661/1263) bu asırda yetişmiş başlıca dilcilerdendir.

⁶ Cem'ân es-Seyâlî, *İtirâdâtü İbnu'd-Dâi' en-Nahviyye fî Şerhi'l-Cumel 'alâ İbn 'Uşûr*, Ummu'l-Kurâ Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mekke, 1415/1995, s. 37.

⁷ Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, c. II, s. 204; Muhammed b. Yakub el-Firûzâbâdî, *el-Bulğa fî Terâcimi Eimmeti'n-Nahv ve'l-Luga*, thk. Muhammed el-Misrî, Dâru'n-Neşr, 1. Baskı, Kuveyt, 1407, s. 47; İbn Abdulmelik el-Merrâküşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile li Kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla*, thk. İhsan Abbas, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Tunus, 2012, c. III, s. 313.

⁸ Firûzâbâdî, *el-Bulğa fî Terâcimi Eimmeti'n-Nahv ve'l-Luga*, s. 47.

⁹ Merrâküşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile li Kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla*, c. III, s. 313; Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, c. II, s. 204; Heytî, *Hasâisu Mezhebi'l-Endelusi'n-Nahvi Hilâle'l-Karni's-Sâbi' el-Hicrî*, s. 264.

¹⁰ Makarrî hicri VII. yüzyılda "Endülüs nahvinin zirveye ulaştığını ve nahivcilerinin doğulu nahiv imamlarını andırdığını" söylemektedir. Bkz. Yahyavî Hafize, *İshâmâtu Nuhâti'l-Mağrib ve'l-Endelus fî Te'sîli'd-Dersi'n-Nahviyyi'l-'Arabî Hilâle'l-Karneyni's-Sâdis ve's-Sâbi' el-Hicriyyeyn*, Menşûrâtu Mehberi'l-Mumâresâti'l-Lugaviyye, Cezayir, 2011, s. 154.

635/1238), Ebu'l-Abbas b. Fertûn (ö. 660/1262), Ebu'l-Hasen b. Serrâc (ö. 657/1259) gibi âlimlerden de fıkıh ve kelâm okumuştur. İbnu'd-Dâi' Endülüs'te uzun yıllar boyunca nahiv okutan ve çağdaşı İbn 'Uşfûr (ö. 669/1270) gibi dilcilerle eş-Şelebîn'in derslerine katılmış ve kendisinden Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını hem kırâat hem de semâ' yoluyla almıştır. Bu çabaları neticesinde eş-Şelebîn'in diğer öğrencilerini geçmiştir.¹¹

1.3. Öğrencileri

İbnu'd-Dâi'in yaşadığı dönemde Arap dil ilimleri kayda değer bir gelişme göstermiştir. Hatta bazıları bu dönemi Sîbeveyhi ve Halîl b. Ahmed'in yaşadığı yüzyıla benzetmişlerdir. İbnu'd-Dâi' kendi muasırları arasında ilmî bir mertebeye erişebilmiştir. Öyle ki nahiv ilminde otorite olmayı başaran İbnu'd-Dâi'in etrafında öğrenciler toplanmaya başlamıştır. Bu öğrencilerin en meşhurları Ebû Hayyân el-Endelüsî en-Nahvî (ö. 745/1344), Ebû Cafer b. Zübeyr (ö. 708/1308), Ebû Cafer b. Şurâhbîl (ö. 699/1300), Ahmed b. Ferkûn (ö. 729/1329) ve Ebû Abdullah el-Merrâküşî (ö. 703/1303) olmuştur.¹² Görüldüğü gibi İbnu'd-Dâi' pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Öğrencileri, onun görüşlerinden hem istifade etmiş hem de başkalarının istifade etmesini sağlamışlardır.

1.4. İlmî Yetkinliği

İbnu'd-Dâi' Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı ile ez-Zeccâcî'nin *el-Cumel*'ine şerhler yazmıştır. İbn 'Uşfûr'un tercihlerinin büyük bir kısmını eleştirip reddiye yazmıştır.¹³ Tabakât ve a'lâm kitaplarına baktığımızda İbnu'd-Dâi' için pek çok eser zikredildiğini görmekteyiz. Aşağıdaki eserlerinden sadece ez-Zeccâcî'nin *el-Cumel*'ine yaptığı şerh günümüze kadar ulaşmıştır.

1. *Şerhu Cumelî'z-Zeccâcî*: İbnu'd-Dâi' bu çalışmasında *el-Cumel*'i "nidâ" bahsinden itibaren sonuna kadar şerh etmiştir. Bu eseri Yahya 'Ulvân Hassûn el-Beldâvî *İbnu'd-Dâi' ve Eseruhû'n-Nahvî me'a Dirâse ve Tahkîki'l-Kısmi'l-Evvel min Şerhihi li'l-Cumel*, Nâdî Huseyn Abdulcevâd *el-Kısmu's-Sânî min Şerhi'l-Cumelî'l-Kebîra li'z-Zeccâcî Şerhu İbni'd-Dâi'* ismiyle Ezher Üniversitesinde doktora tezi olarak hazırlamışlardır.

2. *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*: Mustafa Sâdık er-Râfi'î *Târîhu Âdâbi'l-'Arab* isimli eserinde Endülüslü dilcilerin büyük çoğunluğunun Sîbeveyhi'nin *el-*

¹¹ Heytî, *Hasâisu Mezhebi'l-Endelusi'n-Nahvî Hilâle'l-Karni's-Sâbi' el-Hicrî*, s. 264.

¹² Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa fî Terâcimi Eimmeti'n-Nahv ve'l-Luga*, s. 47; el-Merrâküşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile li Kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla*, c. III, s. 313; Seyâlî, *İtirâdâtı İbnu'd-Dâi' en-Nahviyye fî Şerhi'l-Cumel 'alâ İbn 'Uşfûr*, s. 39-40.

¹³ Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, c. II, s. 204; Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa fî Terâcimi Eimmeti'n-Nahv ve'l-Luga*, s. 47; Merrâküşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile li Kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla*, c. III, s. 313.

Kitâb'ını şerh ettiklerini, ta'likler yazdıklarını ve öğrencilere okuttuklarını belirtmiştir.¹⁴ Bu meyanda İbnu'd-Dâi' de es-Sîrâfi (ö. 368/979) ve İbn Harûf'un (ö. 609/1212) *el-Kitâb* şerhlerini muhtasar bir şekilde cem ederek *el-Kitâb* üzerine bir şerh hazırlamıştır.¹⁵ İbnu'd-Dâi'in diğer eserleri aşağıda zikredilmiştir.

3. *Raddu İ'tirâdâti İbni't-Tarâve 'alâ Sîbeveyhi ve'l-Fârisî*

4. *Raddu İ'tirâdâti'l-Batalyevsî 'ale'z-Zeccâci*

5. *İmlâ 'alâ İdâhi'l-Fârisî*¹⁶

6. *Rudûd ve Nukûd 'alâ İbn 'Uşfûr*

7. *İhtisâru Şerhi'l-İrşâd li'bni'l-Mer'e*

8. *Şerhu't-Tenkîhât li's-Sühreverdî*¹⁷

Görüldüğü üzere İbnu'd-Dâi'in eserleri şerh ve reddiye ağırlıklıdır.

es-Suyûtî (ö. 911/1505) *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât* adlı eserinde Ebû Cafer b. Zübeyr'den naklen İbnu'd-Dâi'in ilmi kişiliği ile ilgili şu ifadeleri kaydetmiştir: "O, nahiv ilminde zirveye ulaşmış, eş-Şelebîn'den ders almaya devam etmiş ve arkadaşlarının tamamının önüne geçmiştir. *el-Kitâb*'ın problemleri hakkında görülmemiş çözümleri vardır. Kendi şehrinde iki aslî ilmi (Kelâm ve usûl-i fıkıh) okumuş ve nahiv de dâhil olmak üzere bu üç ilim dalında öne çıkmıştır. Onun döneminde Arapça ve Kelâm'da kendisine yaklaşılabilen olmamıştır. Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını anlayıp yorumlama noktasında ondan daha ileri seviyeye giden bir kimse olmamıştır."¹⁸

el-Merrâküşî de hocası İbnu'd-Dâi' hakkında "O, usta bir nahivci, kelâm ve usûl-i fıkıh tasarruflarında iyi ve fıkıhta da nasibini yeterince almıştır"¹⁹ diyerek onun sadece dil alanında değil, diğer İslamî ilimlerde de yetkin olduğunu ifade etmiştir. el-Fîrûzâbâdî benzer bir şekilde onun "Arapça ve kelâm alanında imam, mantık, fıkıh ve dildeki söz varlığıyla da ilgili"²⁰ olduğunu belirtmiştir.

¹⁴ Mustafa Sadık er-Râfi'î, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1421/2000, c. III, s. 244. Örneğin İbnu't-Tarâve, İbn Harûf, İbnu'l-Hâc, İbn 'Uşfûr, İbnu'l-Bâziş, İbn Tâhir, Ebu'r-Rebî' es-Sebtî, es-Saffâr (ö. 341/952), el-Haffâf vs. pek çok Endülüslü dilcinin *el-Kitâb* üzerine şerh, ta'lik, imlâ ve hıfz yaptıklarını zikredebiliriz. Bkz. Hafize, *İshâmâtu Nuhâti'l-Mağrib ve'l-Endelus*, s. 145.

¹⁵ Heytî, *Hasâisu Mezhebi'l-Endelusi'n-Nahvi Hilâle'l-Karni's-Sâbi' el-Hicrî*, s. 264.

¹⁶ Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, c. II, s. 204; Abdulkerîm Es'ad, *el-Vasît fî Târîhi'n-Nahvi'l-'Arabî*, Dâru's-Şurûk li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1. Baskı, Riyad, 1413/1992, s. 170; Muhammed et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Târîhu Eşheri'n-Nuhât*, Dâru'l-Me'ârif, 2. Baskı, Kahire, 1995, s. 263.

¹⁷ Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa fî Terâcimi Eimmeti'n-Nahv ve'l-Luga*, s. 47.

¹⁸ Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, c. II, s. 204. Ayrıca bkz. Es'ad, *el-Vasît fî Târîhi'n-Nahvi'l-'Arabî*, s. 170; Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Târîhu Eşheri'n-Nuhât*, s. 263.

¹⁹ Merrâküşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile li Kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla*, c. III, s. 313.

²⁰ Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa fî Terâcimi Eimmeti'n-Nahv ve'l-Luga*, s. 47.

2. Arap Nahiv Usûlü ve Gramerine Katkıları

2.1. Hadisle İstişhad²¹

Arap dili bilginleri, dildeki kelimelerin ispatı ve dilbilgisel esasların temellendirilmesi konularında her şeyden önce Kur'ân'a, şiire ve öz Arapların sözlerine dayanırlar. Hadislerin dilde delil olarak kullanılıp kullanılmayacağı meselesi ise dil bilginleri arasında ihtilaf konusu olmuştur.²² Dilcilerin bir kısmı, dilde hadisle istişhad olamayacağı görüşünü savunurken bir kısmı da hadisin dilde delil olarak kullanılmasını uygun görerek, hadisi müracaat edilecek kaynaklar arasında saymışlardır.²³

Hadisle istişhada karşı çıkanlar bunların Hz. Peygamberin lafzı olduğuna güvenilmediği için dilde delil olarak kullanılmayacağını söylemişlerdir. Yani onlara göre hadislerin büyük çoğunluğu lafzen değil mana ile rivayet edilmiştir.²⁴ İkinci olarak hadislerin birçoğunda bu hadislerin ravilerinin bir kısmının saf Arap kültürü ortamında yetişmemeleri ve fasih Arapçayı nahiv ilmi yoluyla öğrenmeleri nedeniyle dil hataları (lahn) vardı.²⁵ Üçüncü olarak da ilk dilcilerin gramer kurallarını tespit etmede hadise müracaat etmedikleri referans olarak gösterilmektedir.²⁶

Hadisle istişhada karşı çıkanların tüm iddialarına hadisle istişhadı savunanlar itiraz etmişlerdir. Her bir iddia için kendi delillerini serdederek hadisle istişhadın dilde makul ve muteber olduğunu dillendirmişlerdir. Mesela "Arap dilinin ilk dönem âlimleri hadisleri delil olarak kullanmaz" iddiasına aksi görüşte olanlar şöyle cevap vermişlerdir: İlk dönem Arap dili âlimleri hadis rivayetiyle ilgilenmemişlerdir. Dolayısıyla hadis âlimleri başkadır, dil âlimleri başkadır. Üstelik o zaman hadis kitapları çok yaygınlaşmamıştı. Bu yüzden dil âlimleri Kur'ân'ı inceledikleri şekilde, hadisleri incelememişlerdi. Hadis kitaplarının yaygınlaşarak ilim ehlinin çoğunun ellerine geçmesi sonradan olmuştur. Onların

²¹ İstişhad ıstılahi olarak; "Arapçada bir kelime veya cümlenin kullanılış ve vaz'ının sıhhatini, bir kaidenin doğruluğunu, bir âyet veya hafızası sağlam, konuşması fasih olan bir Araptan sahih senetle gelen diğer nakli bir delille ispat etmek, demektir." Bkz. Nusrettin Bolelli, "Nahivde Hadisle İstişhad Meselesi", *MÜİFD*, Sayı: 5-6, İstanbul, 1987-1988, s. 165.

²² Muhammed el-Hidr Huseyn, *Dirâsât fi'l-'Arabiyye ve Târîhihâ*, el-Mektebu'l-İslâmî, Dimeşk, 1380/1960, s. 166.

²³ Bedruddin ed-Demâmîni, Sirâcuddin el-Bulkîni, *el-İstidlâl bi'l-Ehâdisi'n-Nebeviyyeti's-Şerife 'alâ İsbâti'l-Kavâ'id'i'n-Nahviyye*, thk. Riyad b. Hasen, 'Alemlu'l-Kutub, 1. Baskı, Beyrut, 1418/1998, s. 5-6; Huseyn, *Dirâsât fi'l-'Arabiyye ve Târîhihâ*, s. 168.

²⁴ Celâluddin Abdurrahman es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi' fi Şerhi Cem'l'l-Cevâmi'*, thk. Abdulhamid Hindâvî, el-Mektebetu't-Tevfikîyye, Mısır, ts., c. I, s. 393; Huseyn, *Dirâsât fi'l-'Arabiyye ve Târîhihâ*, s. 169.

²⁵ Huseyn, *Dirâsât fi'l-'Arabiyye ve Târîhihâ*, s. 169; Mahmud Feccâl, *el-Hadîsu'n-Nebevî fi'n-Nahvi'l-'Arabî*, Edvâu's-Selef, 2. Baskı, Riyad, 1417/1997, s. 8, 113 vd.

²⁶ Hadîce el-Hadîsî, *Mevkîfu'n-Nuhât mine'l-Ihticâc bi'l-Hadîsi's-Şerîf*, Dâru'r-Reşîd li'n-neşr, Bağdâd, 1401/1981, s. 32-33.

hadisle istiṣhad etmediklerini kabul etsek bile bu aralarında yaygınlaşmadığından dolayıdır. Yoksa hadisle istiṣhadı kabul etmemelerinden dolayı değildir. İlk dönem âlimlerinin dil konusunda yazdıkları kitaplarda kelimelerin, hadis lafızlarıyla isbat edilmesi az da olsa görülmektedir.²⁷

İbnu'd-Dâi' hadisle istiṣhadı reddeden nahivcilerin önde gelenlerinden biri olarak meşhur olmuştur. Arapçada hadisle istiṣhad konusunun ele alındığı hemen hemen tüm çalışmalarda İbnu'd-Dâi'in ve öğrencisi Ebû Hayyân'ın dilde hadisle istiṣhada karşı oldukları zikredilmektedir.²⁸ İbnu'd-Dâi' nahvî görüşlerini temellendirmede hadisi kullanan İbn Harûf, İbnu't-Tarâve ve İbn 'Ufûr gibi dilcilerin bu yaklaşımlarına da itiraz etmiştir.²⁹

Arap dilinde hem kelimelerin hem de gramer kurallarının doğrulanması için hadislerle istiṣhad konusu, İbnu'd-Dâi'e kadar çok fazla tartışma konusu edilmemiştir. İbnu'd-Dâi' Endülüs'te nahiv usûlü alanında hadisle istiṣhada karşı çıkan ilk âlimlerdendir.³⁰ O ve öğrencisi Ebû Hayyân, Arap dilinde hadislerin lafzen değil de mana ile rivayet edildiği gerekçesiyle delil olamayacağını savunmuşlardır. En önemli delilleri, Sîbeveyhi gibi imamların eserlerinde hadisle istiṣhad etmemeleridir.

İbnu'd-Dâi' *Şerhu Cumeli'z-Zeccâcî* isimli eserinde hadisle istiṣhad hakkındaki düşüncesini seraheten ifade edip bu hususu şöyle dile getirmektedir: "Bana göre Sîbeveyhi ve diğer dilcilerin Arap dilinde hadislerle istiṣhadı terk etmelerinin sebebi, mana ile rivayete cevaz verilmesidir. Bu sebeple onlar, sadece Kur'ân'a ve Araplardan nakledilen şiir vb. sarîh bilgilere itimat ettiler. Şayet, hadislerin mana olarak rivayet edilmesine cevaz veren âlimlerin açık

²⁷ Huseyn, *Dirâsât fi'l-'Arabiyye ve Târîhihâ*, s. 176. Sîbeveyhi (ö. 180/796), Ferrâ (ö. 207/822), Müberred (ö. 286/899), İbn Cinnî (ö. 392/1001) ve Zemahşerî (ö. 538/1144) gibi âlimler hadisle istiṣhada karşı olduklarını söylememişlerdir. Konuları ele alırken az veya çok hadisle istiṣhad etmişlerdir. Süheylî (ö. 581/1185), İbn Harûf (ö. 609/1212), İbn Ya'îş (ö. 643/1245), İbnu'l-Hâcib (646/1249), Şelevbîn (ö. 645/1247), İbn 'Ufûr (ö. 669/1270), İbn Mâlik (ö. 672/1274), İbnu's-Sikkît (ö. 244/858), Câhız (ö. 255/869), Ezherî (ö. 370/980) gibi dilci âlimler ise hadisleri delil olarak kullanmışlardır.

²⁸ Örneğin bkz. Feccâl, *el-Hadîsu'n-Nebevî fi'n-Nahvî'l-'Arabî*, Edvâu's-Selef, s. 113-124; Demâmîni - el-Bulkîni, *el-İstidlâl bi'l-Ehâdisi'n-Nebeviyyeti's-Şerîfe 'alâ İsbâtî'l-Kavâ'idî'n-Nahviyye*, s. 26-29; Hadîsî, *Mevkîfu'n-Nuhât mine'l-İhticâc bi'l-Hadîsi's-Şerîf*, s. 6, 15-20; Huseyn, *Dirâsât fi'l-'Arabiyye ve Târîhihâ*, s. 168. Ayrıca bkz. Abdulkadir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb Lubbu Lubâbi Lisâni'l-'Arab*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetu'l-Hâncî, 4. Baskı, Kahire, 1418/1997, c. I, s. 9-14; Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, c. I, s. 393; Hafîze, *İshâmâtu Nuhâti'l-Mağrib ve'l-Endelus*, s. 145; Heytî, *Hasâisu Mezhebi'l-Endelusi'n-Nahvî Hilâle'l-Karnî's-Sâbi' el-Hicrî*, s. 161.

²⁹ Es'ad, *el-Vasît fi Târîhi'n-Nahvî'l-'Arabî*, s. 170; Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Târîhu Eşherî'n-Nuhât*, s. 263.

³⁰ Fikret Karapınar, *Anlatım Özellikleri Açısından Sahih-Hasen Rivayetler ve Mevzû Haberler*, Adal Ofset, 1. Baskı, Konya, 2009, s. 66; Heytî, *Hasâisu Mezhebi'l-Endelusi'n-Nahvî Hilâle'l-Karnî's-Sâbi' el-Hicrî*, s. 161; Hadîsî, *Mevkîfu'n-Nuhât mine'l-İhticâc bi'l-Hadîsi's-Şerîf*, s. 16.

ifadeleri olmasaydı, efsahu'l-Arab olan Hz. Peygamberin sözleri, fasih dili tespit etme noktasında en uygun delil olurdu.”³¹

Görüldüğü gibi İbnu'd-Dâi'in hadisle istişhada karşı çıkmasının temel gerekçesi, onların lafzen değil mana ile rivayet edilmesi ve ilk dilcilerin de Kur'ân ve şiiiri kullanmalarına rağmen buna itimat etmemeleridir. İbnu'd-Dâi' dile ait kural ve kaidelerin tespit edilmesi noktasında nahiv usûlünde yaygın olarak başvurulan Kur'ân-ı Kerîm, Arap şiiiri ve nesri, icma, kıyas ve istishab³² gibi temel referansları kullanmasına rağmen bu hususta hadise müracaat etmemiştir.

Genel olarak Endülüs nahiv ekolüne baktığımızda hadisle istişhadın yaygın olduğunu görmekteyiz.³³ Hatta İbnu'd-Dâi', İbn Harûf'un hadisleri istişhadda çokça kullandığını belirtip şunu söylemiştir: “Onun hadisle istişhadı onları birer destek görüp rivayetleri teberrük kabilinden ise bu iyi bir durumdur. Yok, eğer kendinden öncekilerin bundan habersiz olduklarını düşünüyorsa bu fikrinden vazgeçmelidir. Çünkü durum onun gördüğü gibi değildir.”³⁴ Görüldüğü gibi İbnu'd-Dâi', İbn Harûf başta olmak üzere İbnu't-Tarâve, İbn 'Ufûr, İbn Mâlik gibi hadisle istişhadı oldukça yaygın hale getiren dilcilere itiraz etmiştir. Onun, Endülüs nahvinde hadisle istişhadın yaygınlığına ilmî bir karşı duruşun yanında tepkisel bir pozisyon da aldığı söylenebilir.

Hadisle istişhada karşı çıkanlardan olan Ebû Hayyân, hem ilk dönem dilcilerinin hem de daha sonraki dilcilerin hadisleri kelime ve kuralların tespitinde kullanmamalarını onların ortak görüşü olduğunu iddia etmiştir. Bu bağlamda *Kitâbu't-Teshîl* şerhinde şunları söylemiştir: “Nahiv ilminin ilk kurucuları olan ve Arap dilini inceleyerek kuralları çıkaran Ebu Amr (ö. 154/771), İsa b. Umer (ö. 149/776), el-Halîl (ö. 175/791) ve Sibeveyhi gibi Basralı imamlar ile el-Kisâî (ö. 189/805), el-Ferrâ (ö. 207/822), Hişam ed-Darîr (ö. 209/824) ve Ali b. Mübarek el-Ahmer (ö. 294/906) gibi Kûfeli imamlar hadisi dilde delil olarak kullanmamışlardır. Her iki ekolün takipçileri ile Bağdat, Endülüs ve diğer yerlerdeki nahiv âlimleri de bu yolda onları izlemişlerdir.”³⁵

İbnu'd-Dâi' ve öğrencisi Ebû Hayyân'ın Arap dilinde hadisle istişhada açık bir şekilde karşı çıkmalarından sonra bazı dilciler de bu düşüncüyü çürütmek için kendi argümanlarıyla itirazlarını sunmaya başlamışlardır. Örneğin hadisin

³¹ Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, c. I, s. 10; Hadîsî, *Mevkîfu'n-Nuhât mine'l-İhticâc bi'l-Hadîsi's-Şerîf*, s. 16; Feccâl, *el-Hadîsu'n-Nebevî fi'n-Nahvi'l-'Arabî*, Edvâu's-Selef, s. 113-114.

³² İbrahim b. Süleyman el-Matrûdî, *İhtiyârâtü Ebi'l-Hasen b. Dâi' en-Nahviyye*, İmam Muhammed b. Su'ûd Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Riyad, 1422/2001, s. 729-734.

³³ Hafîze, *İshâmâtü Nuhâtî'l-Mağrib ve'l-Endelus*, s. 154.

³⁴ Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, c. I, s. 10; Hadîsî, *Mevkîfu'n-Nuhât mine'l-İhticâc bi'l-Hadîsi's-Şerîf*, s. 16-17; Feccâl, *el-Hadîsu'n-Nebevî fi'n-Nahvi'l-'Arabî*, Edvâu's-Selef, s. 113-114.

³⁵ Huseyn, *Dirâsât fi'l-'Arabîyye ve Târîhihâ*, s. 168; Bolelli, “Nahivde Hadisle İstişhad Meselesi”, s. 166-167.

dilde delil olarak kullanılmasına cevâz veren Bedruddin ed-Demâmînî (ö. 827/1424), Ebû Hayyân'ın yukarıda zikrettiğimiz iddiasına "İbnu'd-Dâi'in *Şerhu'l-Cumel*'inde ve Ebû Hayyân'ın *Kitâbu't-Teshîl*'inde dile getirdikleri görüşlerini ve bu meselede onları izleyen es-Suyûtî'yi istisna edersek, bu meselede Arap dil bilginlerinden farklı görüş taşıyan kimseyi bilmiyoruz." demiştir.³⁶

2.2. Kıyas ve İletî Kabul Etmemesi

İbnu'd-Dâi'in yaşadığı hicri VII. yüzyılda ve kendisinden önceki asırda İbn Hazm (ö. 456/1064) ve İbn Madâ el-Kurtûbî'nin (ö. 592/1196) etkisiyle âmil nazariyesi, nahvî illetler, kıyas, nazarî meseleler ve konuşmada fayda vermeyen her şeyin iptal edilmesi³⁷ çağrısı bazı dilciler nezdinde karşılık bulmuştur. İbnu'd-Dâi, öğrencisi Ebû Hayyân el-Endelüsî ve İbn Harûf gibi nahivciler de bu dilcilerin çağrısına icabet etmişlerdir.³⁸ Hatta bu dönem nahivcilerinden bazıları bu illetleri eğitim metoduna zarar veren hezeyanlar olarak nitelemişlerdir. İbn Hazm şerî meselelerde illet ve kıyası reddettiği gibi, Arap dili gramerinde de illet, kıyas, takdîr irâb ve manevî âmil gibi çeşitli faraziyeleri prensip olarak reddetmiş ve bunların kullanılmasına karşı çıkmıştır. Çünkü ona göre nahiv ilminin asıl ve gerçek olan yönü, dilin nakledilmesi ve kurallarının belirlenmesinde bu dili konuşan Araplardan işitilenlerin esas alınmasıdır. Bunun dışındakiler yalan ve uydurmalarıdır.³⁹

İbn Madâ da tıpkı İbn Hazm gibi nahiv ilmindeki illet, âmil ve kıyas meselelerinin iptal edilmesi çağrısında bulunmuştur. O, nahiv ilminin - dayanaktan yoksun olduğunu iddia ettiği- illet, âmil, kıyas, ta'lîl, takdîr ve te'vîl gibi furû meselelerle doldurulduğunu söylemektedir. İbn Madâ kelimada meydana gelen ref, nasb ve cer gibi irâb değişikliklerini yapan âmilin bizzat

³⁶ Demâmînî - el-Bulkînî, *el-İstidlâl bi'l-Ehâdîsî'n-Nebeviyyeti'-Şerîfe 'alâ İsbâtî'l-Kavâ'idî'n-Nahviyye*, s. 7; Huseyn, *Dirâsât fi'l-'Arabiyye ve Târîhihâ*, s. 168.

³⁷ Heytî, *Hasâisu Mezhebi'l-Endelusi'n-Nahvî Hilâle'l-Karnî's-Sâbi' el-Hicrî*, s. 187. "Fıkıhta illeti terkeden İbn Hazm, nahvî illetleri de şiddetle reddetmekte dolayısıyla nahivde kıyas yapılmasını da tamamen dışlamaktadır. Bu konuyla ilgili şöyle der: Nahvî illetlerin "tamamı geçersiz olup hiçbir hakikate dayanmaz. Bu konuda hak olan; dilin alınması ve nakledilmesinde kendilerine başvurulmuş dil ehlinin duyulanlarıdır. Bunun dışındakiler geçersiz ve çelişik olmalarının yanı sıra aynı zamanda yalandır. Çünkü onların 'asıl şöyle idi ama dile ağır geldiği için şu hale sokuldu..' gibi sözleri aklı başında herkesin asılsız yalan olarak niteleyeceği iddialardır. Çünkü Araplar hiçbir zaman onların iddia ettikleri kelimeleri kullanıp da sonra başka bir şekline geçmiş değildiler." İbn Hazm işte bu yaklaşımı çerçevesinde nahivde sadece Arapçanın kurallarının bilinmesi için zaruri olan miktarla yetinilmesini salık verir. "Nahiv ilminde derinleşmek ise hiçbir faydanın umulmadığı lüzumsuz bir iştir. Hatta bununla uğraşmak daha sağlam, daha önemli ve gerekli olanla meşgul olmayı engelleyecektir." Bkz. Muhammed Âbid Câbirî, *Arap Aklının Oluşumu*, çev. İbrahim Akbaba, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 434.

³⁸ Heytî, *Hasâisu Mezhebi'l-Endelusi'n-Nahvî Hilâle'l-Karnî's-Sâbi' el-Hicrî*, s. 189-193.

³⁹ Şahabettin Ergüven, "Endülüs'te Dil ve Nahiv Çalışmaları", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 12, 2007/2, s. 149.

mütekellimin kendisi olduğunu söyleyerek İbn Cinnî (ö. 392/1001) ile aynı görüşleri paylaşmaktadır.⁴⁰ Öyle görülüyor ki "İbn Madâ dille alakalı gereksiz tartışmaların önüne geçmeyi hedeflemiştir. Mesela fâil konumunda olan bir isim fâillikten dolayı merfûdur deyip orada durmak lazım gelir. Fâil niçin merfûdur sorusunu sormak abesle iştirigaldır. Dolayısıyla o, fiilî olarak meydana gelen dile herhangi bir etkisi olmayan tartışmalardan uzak durmayı istemiştir."⁴¹

İbnu'd-Dâî' ayrılıkların sebebi olarak gördüğü nahvî illetleri ve gereksiz takdirleri kabul etmeyen hicri VII. asır nahivcilerinin önde gelenlerinden biri olarak görülmektedir. O, nahiv ilmi için tartışmadan ve öğrenciyi dolambaçlı yollara, gereksiz farazi meselelere sokan takdirlerden uzak kolay bir metod takip edilmesini savunmaktadır.⁴² İbnu'd-Dâî' ez-Zeccâcî'nin *Kitâbu'l-Cumel* adlı eserine yaptığı şerhte yeri geldikçe zikrettiğimiz metodunu açık bir şekilde izah etmektedir.

Örneğin irâbın tarifi ve irâb etrafındaki tartışmalar hakkında "İrâb, âmilin gerekli kıldığı kelime sonundaki bir sestir. Mesela *اللهُ أَيْمُنُ* *Allah'ın yeminleri* ifadesinde *أَيْمُنُ* kelimesinin sonundaki damme sesini gerektiren şey başta gelmesi yani ibtidâdır. Bu da irâbdır. Ebû Ali eş-Şelebîn, İbn Talhâ'nın bu tanımına irâb ses olmayabilir, mu'tel fiillerdeki ve ef'al-i hamsedeki cezmi görmüyor musun? diye itiraz etmiştir. Ses hafzedilmiştir, hareke sesinin hafzedilerek sakin kılınması (sükûn) da böyledir. Aynı şekilde takdiri irâb da ses değildir. eş-Şelebîn İbn Talhâ'yı düzelterek şunu demiştir: Kelimenin sonundaki hükmü âmil gerekli kılar. Hüküm bütün bunlardan daha geniştir. İbnu'd-Dâî' irâb konusu hakkında birkaç âlimin görüşünü zikrederek onların tartışma, gerekçe/illet ve kullanmış oldukları delillere açıklık getirmiştir. Bu konudaki sözünü bu illet ve tartışmaları reddederek şöyle izah etmiştir: Bütün bunlar hezeyan olup bunlar hakkında konuşmak eğitim yolundan sapmaktır."⁴³ İbnu'd-Dâî' genel olarak nahiv öğretiminde tartışmaların ve illetlerin olmaması öğrenci için daha faydalı bir metottur ilkesine binaen nahvin kolaylaştırılmasına fayda vermeyen hususların

⁴⁰ Ahmed Emîn, *Zuhru'l-İslâm*, Şeriketu Nevâbiği'l-Fikr, 1. Baskı, Kahire, 1430/2009, c. III, s. 99-100; Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Me'ârif, 7. Baskı, Kahire, 1968, s. 305. "Zahirle amel etme sürecinin fıkıhla kalmayarak nahve de geçmiştir. Bu babda Ebu Yakub tarafından başkadılığa atanan İbn Madâ ile karşılaşmaktayız. O, *er-Red 'ale'n-Nuhât* adlı bir eser telif etmiş ve bu eserinde nahiv illetlerine hücum ederek, nahivde kıyasın terkedilmesi ve sadece duyulanla yani "zahir"le yetinilmesi çağrısında bulunmuştur." Bkz. Câbirî, *Arap Aklının Oluşumu*, s. 453.

⁴¹ İsmail Güler (ed.), *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*, İsam Yayınları, İstanbul, 2015, s. 105.

⁴² Fâdî Sakr Ahmed 'Asîde, *Cuhûdu Nuhâti'l-Endelus fî Teysîri'n-Nahvi'l-'Arabî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nâblus, 2006, s. 132; Heytî, *Hasâisu Mezhebi'l-Endelusi'n-Nahvî Hilâle'l-Karnî's-Sâbi' el-Hicrî*, s. 191.

⁴³ 'Asîde, *Cuhûdu Nuhâti'l-Endelus fî Teysîri'n-Nahvi'l-'Arabî*, s. 132.

gereksizliğini savunmaktadır. Çünkü ona göre nahvi öğrenmeye rağbet edenler bu tartışma ve illetlerden dolayı ondan uzaklaşmaktadır.

İbn 'Uşfûr, masdarın kendisi ve vaz' edildiği aslı bırakması göz önüne alındığında cins olsa bile müzekker yapılır. Fiilin medlûlü cinstir ve müzekker yapılamaz. Ayrıca ضَرْبٌ masdarının adet bildirdiğini iddia etmiştir. İbnü'd-Dâî', masdar müzekker yapılabılırken fiil müzekker yapılamaz düşüncesini de 'bunlar ayrıntı olup kendisine ihtiyaç duyulmayan şeylerdir' diyerek zikrettiğimiz genel yaklaşımına uygun bir tavır sergilemiştir. İbnü'd-Dâî' bir hikmete dayalı olan illeti kabul ederken farazî ve tartışmalı meselelere sebebiyet veren araştırmacı ve öğrencilerin anlamakta zorlandığı illetleri reddetmektedir. O, Arapçanın illet, kıyas, farazî ve tartışmalı konulardan müstağni olduğunu belirtip bu tarz konuları öğretim metodundan uzaklaşma, gereksiz ayrıntı ve birtakım hezeyanlar olarak nitelemiştir.⁴⁴

İbnü'd-Dâî' nahivde tekellûf olarak gördüğü bazı görüş ve değerlendirmelerden olabildiğince uzak durmaya çalışmıştır. Mesela أُعْطِيَ زَيْدٌ دِرْهَمًا *Zeyd'e bir dirhem verildi* cümlesinde دِرْهَمًا kelimesinin mansûb olmasını mahzûf bir âmilin ameliyle olduğu fikrini kabul etmeyip nasbedenin cümledeki mevcut durum olduğunu söylemiştir. İbnü'd-Dâî' حَتَّى edatını cer edatı kabul edip muzariyi nasbetmesini ise kendisinden sonraki gizli اُ ح harfi ile olduğunu belirtip bir âmilin aslı dışına çıkarılmasını benzer bir şekilde fâ'dan sonra muzarinin mansub olmasını gizli bir اُ ح harfi ile olduğunu fâ'nın nasbeden edat olmadığını da tekellûf olarak görmüştür. Çünkü ona göre kaidelerin çokluğu tekellûf olup mümkün olduğunca azaltılması daha evladır.⁴⁵

Genel olarak Endülüs nahiv ekolüne baktığımızda nahvi kolaylaştırma yönelimlerinin olduğunu görmekteyiz.⁴⁶ Yukarıda zikrettiğimiz dilcilerin kıyas, illet vb. meselelere karşı çıkmaları da bunu göstermektedir. Yine nahiv ilmini kolaylaştırmak amacıyla bu ilme yeni başlayanlara manzum ve mensûr kitaplar yazmaları da başka bir kolaylaştırma girişimidir.⁴⁷ Örneğin el-Cezûlî (ö. 607/1210) öğrencilere nahvi kolaylaştırmak amacıyla *el-Mukaddimetu'l-Cezûliyye* adlı eseri kaleme almıştır. Bu eser *el-Kânûn fi'n-Nahv* adıyla bilinmektedir.⁴⁸ Endülüs'te büyük ilgi gören bu esere Ebû Ali eş-Şelebîn, İbn 'Uşfûr ve İbn Mâlik gibi Endülüslü nahivcilerin yanı sıra doğulu dilciler de şerhler yazmışlardır.⁴⁹

⁴⁴ 'Asîde, *Cuhûdu Nuhâti'l-Endelus fi Teysîri'n-Nahvi'l-'Arabî*, s. 133.

⁴⁵ Matrûdî, *İhtiyârâtu Ebi'l-Hasen b. Dâî' en-Nahviyye*, s. 735.

⁴⁶ Hafîze, *İshâmâtu Nuhâti'l-Mağrib ve'l-Endelus*, s. 154.

⁴⁷ Heytî, *Hasâisu Mezhebi'l-Endelusi'n-Nahvî Hilâle'l-Karnî's-Sâbi' el-Hicrî*, s. 201.

⁴⁸ Heytî, *Hasâisu Mezhebi'l-Endelusi'n-Nahvî Hilâle'l-Karnî's-Sâbi' el-Hicrî*, s. 203.

⁴⁹ Heytî, *Hasâisu Mezhebi'l-Endelusi'n-Nahvî Hilâle'l-Karnî's-Sâbi' el-Hicrî*, s. 207-209.

İbnu'd-Dâi'in öğrencisi olan Ebû Hayyân da mübtedilere nahvi kolaylaştırma amacını taşıyan *Ġâyetü'l-İhsân fî 'İlmi'l-Lisân* adlı bir eser kaleme almış ve kendi eserine *en-Nüketu'l-Hisân fî Şerhi Ġâyeti'l-İhsân* ismiyle bir şerh yazmıştır.⁵⁰ Diğer taraftan Endülüs nahivcileri öğrencilere nahvi kolaylaştırmak amacıyla başta Sibeveyhi'nin *el-Kitâb* adlı eseri olmak üzere Kûfe, Basra ve Bağdat nahiv ekollerine mensup nahivcilerin eserlerine şerh ve ta'likler yazmışlardır. Sibeveyh'in *el-Kitâb*'ına İbnu't-Tarâve, İbn Harûf, İbnu'l-Bâziş ve İbnu'd-Dâi' gibi Endülüslü nahivciler şerhler yazmışlardır. Ayrıca Endülüslü nahivciler Sibeveyhi dışında doğulu dilcilerden ez-Zeccâcî'nin *el-Cumel*'i ile Ebû Ali el-Fârisî'nin *Kitâbu'l-İdâh*'ına büyük önem verip bunları da şerh etmişlerdir.⁵¹

2.3. Bazı Nahvî Görüşleri

İbnu'd-Dâi' gerek nahiv ekollerinin gerekse de nahivcilerin bazı görüşlerini alıp benimsediklerini desteklemiş, diğer bazılarına ise karşı çıkmıştır. Mesela istiğase⁵² konusunda İbn 'Ufûr'un lâmu'l-müsteğâs lieclih/leh hakkındaki fikrine karşı çıktığını görmekteyiz. *يا زَيْدُ لَعْمُرُو! Zeyd! Amr'a yardım et!* cümlesinde müsteğâsun leh, mahzûf لَعْمُرُو fiiline müteallaktır.⁵³ Çünkü fiil, müsteğâsa lâm ile hükmettiğinden müsteğâsun leh يَا nida harfine niyâbet eden fiile bitişmez. İbn 'Ufûr'a göre tek bir âmil iki kez amel edemez. İbnu'd-Dâi' bu yaklaşıma müsteğâs ve müsteğâsun leh'in başında bulunan lâmlar mana bakımından farklıdır bu nedenle fiilin وَهَبْتُ لَكَ دِينَارًا لَتَرْضَى *Memnun/hoşnut olman için sana bir dinar verdim* cümlesinde olduğu gibi ikisine de bitişmesi uygundur, diyerek karşı çıkar.⁵⁴

İbnu'd-Dâi' لَا edatı ile atıf konusunda birbirlerine bağlanan ögelerin birinin diğerine zıt olması zorunluluğu ilkesinde es-Süheylî'nin düşüncesine katılmaktadır.⁵⁵ Mesela *بانا امرأة رجل لا* *Bana bir kadın değil, adam geldi* cümlesinde لَا edatının ma'tûfu ile ma'tûfun aleyhi birbirinin karşıtıdır. Fakat *جاءني زَيْدٌ* *Bana Zeyd değil, bir adam geldi* cümlesinde ise لَا ile atıf sahih olmaz. Çünkü Zeyd, bir adamın ismi olmak için uygun bir kelimedir.⁵⁶

⁵⁰ Heytî, *Hasâisu Mezhebi'l-Endelusi'n-Nahvî Hilâle'l-Karnî's-Sâbi' el-Hicrî*, s. 215, 218.

⁵¹ Heytî, *Hasâisu Mezhebi'l-Endelusi'n-Nahvî Hilâle'l-Karnî's-Sâbi' el-Hicrî*, s. 218, 226, 232.

⁵² Bir münâda türü olan istiğâse, bir kişiyi başka bir kimsenin yardımına çağırarak demektir. Bu nidâ türünde müsteğâs, müsteğâs ve müsteğâsun leh olmak üzere üç terim vardır.

قَالَ الْمُعَلِّمُ: يَا زَيْدُ لَعْمُرُو!

(müsteğâsun leh) (müsteğâs) (müsteğâs)

⁵³ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdullah b. Yusuf, *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'arîb*, thk. Abdullatîf Muhammed el-Hatîb, es-Silsiletu't-Turâsiyye, 1. Baskı, Kuveyt, 1421/2000, c. III, s. 159-160.

⁵⁴ Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 318; Hafize, *İshâmâtu Nuhâti'l-Mağrib ve'l-Endelus*, s. 138.

⁵⁵ Hafize, *İshâmâtu Nuhâti'l-Mağrib ve'l-Endelus*, s. 138.

⁵⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'arîb*, c. III, s. 303.

İbnu'd-Dâi' لَوْ edatının temennî anlamında kullanıldığında şart bildiren لَوْ'de olduğu gibi cevaba gereksinim duymaz tespitinde İbn Hişâm el-Hadrâvî ile hemfikirdir. Mesela لَوْ تَأْتِينِي فَتُحَدِّثْنِي Keşke bana gelsen ve benimle konuşsan cümlesinde لَوْ edatının cevabı mahzûftur. Bazı dilciler temennî manasında kullanılan لَوْ edatının salt temennî anlamında لَوْ'in başlı başına bir çeşidi olmadığını, temelde şart ifade ettiğini ve sadece temennî anlamında kullanılabileceğini söylemişlerdir.⁵⁷ İbnu'd-Dâi' ve İbn Hişâm el-Hadrâvî ise لَوْ'in temennî anlamında bu edatın bir türü olduğunu savunup cevaba ihtiyacı olmadığını belirtmişlerdir.⁵⁸

İbnu'd-Dâi' اِنْ يَكُنْ غَنِيًّا اَوْ فَقِيْرًا فَاللهُ اَوْىٰ بِهِيْمَا "İster zengin, ister fakir olsun, Allah onlara daha yakındır."⁵⁹ âyetindeki tesniye zamirinin (بِهِمَا) şâz olarak geldiğini söyleyen İbn 'Usfûr'un bu görüşüne karşı çıkmıştır. Çünkü âyetteki اَوْ edatı tenvî' (çeşitlendirme) içindir ve hükmü de وَ atıf edatının hükmüyle aynıdır. Zamir, kendinden öncesine müfred, tesniye, cem bakımından uymak zorundadır.⁶⁰

Sonuç

Endülüslü bilginler Arap dili çalışmalarına önem vermişlerdir. Endülüslü bir âlim olan İbnu'd-Dâi' de gerek nahiv usûlü alanında hadisle istişhada karşı çıkması gerekse de nahvin furû meselelerinde kendine özgü fikirleriyle bu ilme bir ivme kazandırmıştır.

Endülüs'te doğulu âlimlerin eserleri şerh, ta'lik ve haşiyeler yoluyla tedrisatta kullanılmıştır. Endülüs'te kaleme alınan nahiv ve lugat konulu eserlerin büyük çoğunluğu Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin *Kitâbu'l-'Ayn*, Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* ve ez-Zeccâcî'nin *el-Cumel fi'n-Nahv* gibi doğuda yazılan eserlerin şerh ve ta'likleri şeklindedir. Sîbeveyhi'nin *el-Kitab*'ı nahiv öğretiminde ilk sırayı almış ve İbnu'd-Dâi' de bu önemli eseri ve ez-Zeccâcî'nin *el-Cumel*'ini şerh etmiştir. Basra ve Kûfe ekollerinin nahiv ve lügat usulleri bu coğrafyada âlimler tarafından öğretilmiş ancak Basra ekolü daha fazla ilgi görmüştür.

Nahiv usûlünde hadisle istişhada karşı çıkan ilk âlimler olarak zikredilen İbnu'd-Dâi' ve öğrencisi Ebû Hayyân el-Endelüsî hadislerin, lafzen değil de mana ile rivayet edildiği gerekçesiyle Arap dilinde kuralların belirlenmesi noktasında tanık/delil olarak kullanılamayacağını savunmuşlardır.

İbnu'd-Dâi'in yaşadığı yüzyılda nahiv ilmindeki kıyas, illet vb. meselelere sıcak bakılmaması Endülüs nahvinde dikkat çeken önemli bir gelişme olarak

⁵⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'arîb*, c. III, s. 409, 411.

⁵⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'arîb*, c. III, s. 411.

⁵⁹ Nisâ, 4/135.

⁶⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'arîb*, c. V, s. 66. Mesela زَيْدٌ وَعَمْرٌو فَاَمَّا cümlesinde zamirin müfred gelmesi caiz değildir. Bkz. a.y.

zuhur etmiştir. İbnu'd-Dâi' ve bu dönem nahivcilerinden bazıları bu illetleri eğitim metoduna zarar veren hezeyanlar olarak nitelerken mübtedililere de nahvi kolaylaştırmak amacıyla manzûm ve mensûr olmak üzere çeşitli nahiv kitapları kaleme almışlardır. İbnu'd-Dâi'in öğrenciler üzerine yoğunlaşması ve onlarla özel bir şekilde ilgilenmesi ilmi gelenek ile toplum arasında köprülerin kurulmasına hizmet etmiştir.

Kaynakça

- 'Asîde, Fâdî Sakr Ahmed, *Cuhûdu Nuhâti'l-Endelus fî Teysîri'n-Nahvi'l-'Arabî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nâblus, 2006.
- Bağdâdî, Abdulkadir b. Ömer, *Hizânetu'l-Edeb Lubbu Lubâbi Lisâni'l-'Arab*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetu'l-Hâncî, 4. Baskı, Kahire, 1418/1997.
- Bolelli, Nusrettin, "Nahivde Hadisle İstişhad Meselesi", *MÜİFD*, Sayı: 5-6, İstanbul, 1987-1988.
- Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap Aklının Oluşumu*, çev. İbrahim Akbaba, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Me'ârif, 7. Baskı, Kahire, 1968.
- Demâmînî, Bedruddin ve Sirâcuddin el-Bulkînî, *el-İstidlâl bi'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyyeti's-Şerîfe 'alâ İsbâti'l-Kavâ'idî'n-Nahviyye*, thk. Riyad b. Hasen, 'Alemlü'l-Kutub, 1. Baskı, Beyrut, 1418/1998.
- Emîn, Ahmed, *Zuhru'l-İslâm*, Şeriketu Nevâbiği'l-Fikr, 1. Baskı, Kahire, 1430/2009.
- Ergüven, Şahabettin, "Endülüs'te Dil ve Nahiv Çalışmaları", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 12, 2007/2.
- Es'ad, Abdulkerîm, *el-Vasît fî Tarihi'n-Nahvi'l-'Arabî*, Dâru's-Şurûk li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1. Baskı, Riyad, 1413/1992.
- Feccâl, Mahmud, *el-Hadîsu'n-Nebevî fi'n-Nahvi'l-'Arabî*, Edvâu's-Selef, 2. Baskı, Riyad, 1417/1997.
- Firûzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *el-Bulğa fî Terâcimi Eimmeti'n-Nahv ve'l-Luga*, thk. Muhammed el-Mısırî, Dâru'n-Neşr, 1. Baskı, Kuveyt, 1407.
- Güler, İsmail (ed.), *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*, İsam Yayınları, İstanbul, 2015.
- el-Hadîsî, Hadîce, *Mevkifu'n-Nuhât mine'l-İhticâc bi'l-Hadîsi's-Şerîf*, Dâru'r-Reşîd li'n-neşr, Bağdâd 1401/1981.
- Hafîze, Yahyavî, *İshâmâtu Nuhâti'l-Mağrib ve'l-Endelus fî Te'sîli'd-Dersi'n-Nahviyyi'l-'Arabî Hilâle'l-Karneyni's-Sâdis ve's-Sâbi' el-Hicriyyeyn*, Menşûrâtu Mehberi'l-Mumâresâti'l-Lugaviyye, Cezayir, 2011.
- Heytî, Abdulkadir Rahim, *Hasâisu Mezhebi'l-Endelusi'n-Nahvî Hilâle'l-Karni's-Sâbi' el-Hicrî*, Câmîiatu Kâryûnus Yayınları, 2. Baskı, Bingazi, 1993.

- Hicâzî, Mahmûd Fehmî, *Ususu 'ilmi'l-lugati'l-'Arabiyye*, Dâru's-Sekâfe li't-Tiba'a ve'n-Neşr, Kahire, 2003.
- Huseyn, Muhammed el-Hıdr, *Dirâsât fi'l-'Arabiyye ve Târîhihâ*, el-Mektebu'l-İslâmî, Dimeşk, 1380/1960.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdullah b. Yusuf, *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'ârîb*, thk. Abdullatîf Muhammed el-Hatîb, es-Silsiletu't-Turâsiyye, 1. Baskı, Kuveyt, 1421/2000.
- Karapınar, Fikret, *Anlatım Özellikleri Açısından Sahih-Hasen Rivayetler ve Mevzû Haberler*, Adal Ofset, 1. Baskı, Konya, 2009.
- Matrûdî, İbrahim b. Süleyman, *İhtiyârâtü Ebi'l-Hasen b. Dâi' en-Nahviyye*, İmam Muhammed b. Su'ûd Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Riyad, 1422/2001.
- Merrâküşi, İbn Abdulmelik, *ez-Zeyl ve't-Tekmile li Kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla*, thk. İhsan Abbas, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Tunus, 2012.
- Râfi'î, Mustafa Sadık, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1421/2000.
- Seyâli, Cem'ân, *İtirâdâtü İbnu'd-Dâi' en-Nahviyye fi Şerhi'l-Cumel 'alâ İbn 'Uşûr*, Ummu'l-Kurâ Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mekke, 1415/1995.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman, *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Fikr, 2. Baskı, 1399/1979.
- _____, *Hem'u'l-Hevâmi' fi Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, thk. Abdulhamîd Hindâvî, el-Mektebetu't-Tevfikiyye, Mısır, ts.
- Tantâvî, Muhammed, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarîhu Eşheri'n-Nuhât*, Dâru'l-Me'ârif, 2. Baskı, Kahire, 1995.